

TORAKUNSKAPEN

I KRISTEN RELIGIONSUNDERVISNING

Ett försök till didaktiskt korrektiv ur ekumenisk synvinkel

Reijo Heinonen

Åbo

Inledning

På måndagmorgonen den 14.4.1986 meddelade Finlands rundradio att Johannes Paulus den andra som första påve hade besökt en synagoga i Rom. Detta besök vittnar om ett ekumeniskt klimat, som nu härskar mellan det judiska religionssamfundet och den katolska kyrkan. Man påpekade i kommentaren, att besöket var opolitiskt till sin natur och att påven inte tog någon ställning till staten Israel. Inte heller några diplomater från Vatikanen var närvarande. Trots att besöket var opolitiskt och av religiös karaktär belyste synagogans representanter den historiska bakgrunden som försvårar möjligheten till en tillförlitlig och öppen diskussion. Man pekade på katolska kyrkans försummelser på trettio-talet men också positiva drag i relationen framhävdes.¹

Påvens besök i synagogan var inget ad hoc-initiativ utan kan anses som resultatet av en lång ekumenisk process, vars början kan sökas i det andra Vatikanconciliet (1965). Det finns åtminstone sex beslut av den katolska kyrkan, som dokumenterar försök att bygga upp en ny attityd till judendomen.² Förklaringen "Declaration on Non-Christian Religions" (Nostra aetate 28.10.1965) ger förutsättningen också för dialogen med det judiska religionssamfundet. Två år senare fattade de katolska biskoparna i USA ett beslut som igångsatte processen och gav ytterligare former för dess förverkligande (Guidelines for Catholic-Jewish relations 1967). Sex år senare hjälpte de franska katolska biskoparna sina församlingar att se ett nytt ansvar för kristen

dialog med judarna ("Pastoral orientations on the attitude of christians to judaism." Episcopal Committee of the Roman catholic bishops of France April 1973).³

Samma år antog det amerikanska katolska biskopsmötet en resolution angående Mellanösternkonflikten ("Statement of the United Catholic Conference of Bishops — USA — on the Middle East, 13.11.1973").⁴ Det fastslog att historiska och religiösa frågor på många sätt är sammankopplade med politiska realiteter. Detta faktum medför också många svårigheter när det gäller att undervisa om judendomen. Man blir allt för lätt invecklad i de politiska frågorna, inte bara då man vill behandla den senare judendomen utan även den tidigare. Denna risk får ändå inte hindra oss, att söka ett balanserat ekumeniskt perspektiv i vår undervisning. Det var nämligen just "judefrågans" politiska känslighet som på trettio-och fyrtio-talet stod i vägen för många etiskt nödvändiga uttalanden.⁵

Tio år efter förklaringen Nostra Aetate utgav Vatikanens kommission en tolkning av hur denna borde realiseras (Guidelines and suggestions for implementing the conciliar declaration Nostra Aetate, Vatican Commission for religious relations with the Jews 2.1.1975).⁶

Redan samma år följde ytterligare ett beslut: NCCB (National Conference of Catholic Bishops of the United States) 20.11.1975.⁷ Det finns alltså flera försök på katolskt håll att utveckla bättre och sakligare relationer till judendomen. Vilka motiv som spelar in i alla dessa beslut är mycket svårt att klarlägga. En del av dessa motiv består kanske i den skuld känsla som försummel-

serna på trettio-talet har förorsakat. Ofta kopplas uraktlåtenheten samman med den vatikanska legaten Pacellis — sedermera Pius XII:s namn.⁸ Vatikanens nonchalans blev senare i Rolf Hochhuths skådespel "Der Stellvertreter" problematiserad på ett sätt som väckte debatt.⁹

I den katolska kyrkan har man behandlat skuldfrågan mera ur kyrkopolitisk synvinkel. I de lutherska kyrkorna har man däremot sökt teologihistoriska orsaker till sina attityder och ställningstaganden eller försummelse. Man har frågat, vilken betydelse Luthers antijudiska och antisemitiska skrifter haft för uppkomsten av antisemitismen i modern tid.¹⁰

I den senaste forskningen har man inte försökt harmonisera eller relativera Luthers uttalanden om judendomen, utan hävdar att antijudaismen var en väsentlig del av Luthers tänkande. Hans antisemitiska skrivelser borde sättas i samband med hans politiska skrifter, riktade emot alla hans teologiska eller kyrkopolitiska motståndare. Hans polemik mot Rom och påven, svärmare och revolutionära bönder var inte mindre brutal.¹¹ Det var hans koleriska sätt att kämpa. Om man betraktar saken ur etisk synvinkel vittnar dessa skrifter om hans mänskliga svaghet. Om man betraktar den kyrkopolitiska roll, som hans uttalanden hade, måste man säga, att de hade epokgörande betydelse på gott och ont.¹² Luther var överdriftens mästare. Hur mycket en historisk förebild sist och slutligen förmår påverka beslut i en långt senare tid är ändå en svår fråga. I Luthers fall var det den sk. Luther-renässansen på 20- och 30-talen, som aktualiserade hans teologiska, idehistoriska och kyrkopolitiska roll i Tyskland.¹³

Det hjälper föga om man säger att "Luther var ingen antisemit i modern mening", såsom man har formulerat det i ett till Luther-året skrivet sammilverk "Luthers Erben und die Juden".¹⁴ I alla fall är hans namn obestriddigen förbundet med uppkomsten av den moderna antijudaismen och antisemitismen.¹⁵ Detta är redan ett motiv till att noggrannt evaluera undervisningen om judendomen i ett lutherskt land. Dessutom låter nämnda formulering anakronistisk. Det är nästan detsamma som om man skulle säga, att Erasmus inte var någon bibelhumanist i modern mening. Man kan inte förneka kyrkornas historiska skuld och ansvar utan vi måste utforska de inflytanden, som verkade och fortfarande verkar bakom antisemitismen. För att förverkliga detta nya synsätt, behöver vi en ny ekumenisk fostran.

1. Utgångspunkter för en ny didaktisk värdering av judendomen i kristen religionsundervisning

På katolskt håll har det andra Vatikankonciliet deklarerat Nostra Aetate (1965) samt den tyska biskopskonferensens handledning till förverkligandet av denna (1980) utövat det största inflytandet på religionspedagogiska linjeval.¹⁶ Att det ligger femton år mellan deklARATIONEN och dess systematiska tillämpning pekar på det mycket långsamma tempo, som kyrkornas ekumeniska strävanden har. På lutherskt håll har det synbarligen varit ännu svårare att engagera sig.

Trettio år efter andra världskrigets slut började den evangeliska kyrkan i Tyskland (EKD) med en studie "Christen und Juden" (1975) aktivt söka former för en dialog. En arbetsbok till studien utkom år 1979.¹⁷ Man kan fråga sig varför det inte tidigare hade tagits initiativ i frågan. Utan att fördjupa oss i denna historiska angelägenhet kan vi här endast hänvisa till de debatter, som förts om arvet efter kyrkokampen mellan reformerta och lutherska teologer.¹⁸ Man var oenig om vilken roll den lutherska teologin överhuvudtaget hade haft i den politiska utvecklingen i Tyskland. Men också skuldfrågorna i moraliskt och juridiskt hänseende var så stora, att det troligen inte fanns någon energi att ännu beröra frågan om Holocaust. De lutherska kyrkorna i Europa som i dialogen på ett särskilt sätt var sysselsatta med teologihistoriska ansvarsfrågor organiserade sig till internationellt samarbete i Christiansfeld (Danmark) den 30.3.1976. "Die Lutherische Europäische Kommission Kirche und Judentum" (LEKKJ) har nu 14 kyrkor eller kyrkliga organisationer från öst och västeuropäiska länder som medlemmar.¹⁹ I en studie över relationerna mellan europeiska lutherska kyrkor och judarna ("Luthers Erben und die Juden") (1984) har LEKKJ försökt röja väg för dialogen.²⁰

Bland religionspedagoger finns det några strävanden som är värda att nämna. International Council of Christians and Jews (ICCJ) har på sitt program ett sk. "education project" som utför skolboksundersökningar och studerar vilka effekter de nya rekommendationerna i skolböckerna har haft. Delvis är sådana principiella ställningstaganden dokumenterade i ICCJ Guidelines av år 1984.²¹

Från Europa bör två omfattande tyska projekt nämnas. Heinz Kremers och Michael Brocke vid den pedagogiska fakulteten i Duisburg sysslar med pedagogiska problem i de protestant-

DAS TORA —
VERSTÄNDNIS IM CHRISTLICHEN
RELIGIONSUNTERRICHT
Ein Versuch zur didaktischen Korrektur aus
ökumenischem Perspektiv

Zusammenfassung

In der Darstellung der Relation zwischen Judentum und Christentum spielt die Tora-Auffassung eine zentrale Rolle im christlichen Religionsunterricht. Die Trends der Tora-Interpretation werden hier an Hand der internationalen Schulbuchanalysen präsentiert, mit dem Ziel didaktische, ökumenisch legitime Leitsätze für den schulischen Unterricht entwickeln zu können.

Die Notwendigkeit die schulischen Tora-Auffassungen zu überprüfen akzentuiert sich u.a. in den exegetischen Arbeiten von E.P. Sanders, H. Räisänen, J. Thürén und K.-J. Illman. Die evangelischen in Duisburg und die katholischen Forschungsprojekte in Freiburg haben Ansätze für eine didaktische Überprüfung der Präsentation des Judentums ermittelt.

Durch neue Kontakte zwischen Vatikan und

jüdische Synagogen ist die Aktualität dieses Unternehmens akzentuiert worden. Unter den lutherischen Kirchen hat sich die LEKKJ (Lutherische Europäische Kommission Kirche und Judentum) um ein verbessertes gegenseitiges Verständnis bemüht.

Im Wege eines ökumenischen Verständnisses im Unterricht liegen die aus der Geschichte des Antijudaismus und Antisemitismus entstandenen Fragen. Wie weit ist der Antijudaismus aus der historischen Entstehungssituation des Christentums zu verstehen? Wie weit gehört der Antijudaismus zum systematisch-theologischen Lerninhalt des Christentums? Wie gestaltet sich die lutherische Identität aus einem positiv würdigenden Tora-Begriff, obwohl man in der Rechtfertigungslehre leicht einen negativen Gesetz-Begriff finden kann?

Aus der exegetischen Forschung entsteht die Herausforderung die Charakterisierung des Judentums als strenge "Gesetzreligion" und das Christentum als "Religion der Gnade" zu vermeiden. Tora sollte man nach Sanders lieber als "Weisung", "Guidance" verstehen. Daraus folgt, dass die talmudischen Vorschriften und

tiska läromedlen. På katolskt håll gör Günther Biemer och Peter Fiedler detsamma vid universitetet i Freiburg.²² Betecknande för de pedagogiska projekten i Europa och Amerika är deras samarbete med jüdiska organisationer. Men också på judiskt håll har man sedan början av 60-talet utfört undersökningar om sina egna skolböcker som presenterar kristendomen.²³ Vår fråga är hur den dialogvänliga synen borde få komma fram i undervisningen. Det finns flera faktorer som begränsar våra möjligheter i denna process.

För det första kan vi inte i skolan förutsätta historiskt orienterade ansvars- och skuld-känslor, som man kan vänta hos representanter för kyrkan i ett lutherskt land. Vanligtvis kan barn inte identifiera sig med föräldrarnas försummelse eller skuld. Däremot är de färdiga, att förkasta en sådan teologi, som har historiska anknytningspunkter till de illaberyktade händelserna på 30- och 40-talen i Tyskland.

För det andra frågar vi därför efter den lutherska identiteten hos den unga generationen. Vilken betydelse har det lutherska arvet för dem? En luthersk identitet bör nämligen förutsättas om man vill tala om dialogen. För att komma till en ny värdering behöver vi sakkun-

nig teologihistorisk reflektion. För att kunna uppnå en positiv syn på judendomen behöver vi en öppen exegetisk och religionshistorisk reflektion. Det behövs alltså öppenhet på båda punkterna för att kunna samtidigt väcka insikt om sitt teologiska arv och intresse för judendomen. Man borde t.ex. klarlägga Luthers lagförståelse i relation till judisk tora. Det tredje bruket av laget (usus tertius legis) är här avgörande. Enligt Lauri Haikola förkastar Luther nämligen denna funktion av lagen som främjar människans helgelse.^{23b}

För det tredje kan vi se, att konsekvenser ur den judisk-kristna historien borde dras annorlunda i skolan än i de arbetskreter som delvis består av sådana som har personliga erfarenheter från de stora judeförföljelsernas tid. Kanske borde man i skolan vid den historiska behandlingen av judeförföljelser hänvisa till de allmänmänskliga möjligheter varje tidevarv har och till de indoktrineringssträvanden, som varje ideologi eller politisk riktning besitter. Den äldre generationen borde man uppmuntra att ställa radikala teologihistoriska frågor. Här borde man kunna lära sig av unga människor och taga deras frågor på allvar.

die Frömmigkeit der Pharisäer positiver zu verstehen sind als es in den Schulbüchern geschieht. Nach dieser Tora-Interpretation darf das Judentum nicht als ein "dunkler Hintergrund" des Christentums dienen, das seine Licht allein durch Christentum bekommen kann. Vielmehr sollte man die Kontinuität der Botschaft des ATs und NTs betonen. Dies wird leichter, wenn man die Offenbarungsgeschichte Israels im Blick hält. Der Bund war das Erste und Exodus danach. Erst auf Sinai kommt das Gesetz ins Bild.

Für die weitere Forschung bleibt die Frage aktuell, wie sich die Tora-Auffassung und die Gesetz-Interpretation gegenseitig bei Luther verhält. Ein besonderes Interesse verdient die Verbindung zwischen Luthers Tora-Auffassung und die Ablehnung des dritten Gebrauchs des Gesetzes (*usus tertius legis*).

Die Legitimität bzw. Illegitimität der Indoktrination im Unterricht bezieht sich in diesem Artikel auf die neuen Erkenntnisse aus der Exegetik und der systematischen Theologie. Von der Seite der katholischen Kirche hat man seit dem Zweiten Vatikanum "bessere Übersetzungen" gewünscht. Man hat also erhofft die dia-

logfreundliche Position in der Kirche und im Unterricht durch Übersetzung von Bibeltexten verstärken zu können. Im Artikel wird aber auf die Gefahren eines indirekten Beeinflussens hingewiesen, wenn man die neue Interpretation des Judentums in die Übersetzung versteckt. Man wird nicht zur prinzipiellen Konfrontation mit dem Judentum herausgefordert, sondern erweckt die Vorstellung, dass die "Missverständnisse" linguistischer Art seien. Dies kann dazu führen, dass die antijudaistischen Attitüden unberührt verbleiben.

Es ist zu erwarten, dass eine offene Konfrontation dagegen zu einer Identitätsunsicherheit über seine eigene Position führen wird. Aus der ökumenischen Erziehung kennt man die damit verbundenen Probleme. Die Identitätsunsicherheit durchzuarbeiten ist aber notwendig um eine positive konfessionelle Identität finden zu können. Die Verklärung eigener theologischer Identität verhindert die verschiedenen Glaubensausagen als Selbstverständlichkeit zu akzeptieren. Sie ist auch dadurch die Voraussetzung für ein echtes Dialog der Religionen sowie für die Revision des religionspädagogischen Praxis.

Enligt skolboksanalyser ligger problematiken i katolskt och protestantiskt material på olika håll. Den starka emfas som de protestantiska kyrkornas katekesundervisning och delvis skolornas religionsundervisning ger skärper diskussionen när det gäller presentationen av judendomen.²⁴ I ämnet biblisk historia kommer kontroversiella situationer mellan judar och kristna att behandlas. Framhävandet av bibeln i undervisningen aktualiserar därigenom frågan om relationen mellan judar och kristna. Den ger alltså möjlighet att stärka gamla stereotypa tänkesätt och överdrivna tolkningar av judendomen men också tillfälle att påvisa ett ömsesidigt beroende av varandra. Vad läroplanen beträffar får man tillfälle att behandla temata som "fariséerna och de skriftlärdä" och "Jesu korsfästelse". Också karakteriseringen av judendomen som "lagreligion" leder vanligtvis till en skarp kontrast mellan kristendom och judendom. Vid behandlingen av sådana lärostoff ställs man inför soteriologiska frågor. Under vilka förutsättningar kunde man förenkla den till lagen koncentrerade judendomen som "lagreligion" och kristendom som "nådreligion". Eller är en sådan klassificering helt och hållet illegitim?

2. Problem kring tora-förståelsen

Först skulle jag besvara den anförda frågan allmänt så här. Om man förstår tora på ett snävt rationalistiskt sätt, så att människan genom "laggärning" blir frälst, är det bättre att ge ett negativt svar.²⁵ Men om man förstår tora i vid mening, sådan som framgår ur GT:s uppenbarelse som helhet, är det sakligt, att formulera ett positivt svar. Det är alltså inte möjligt, att i en lärobok godkänna en sådan här beskrivning av judendomen: "Judendomen var på Jesu tid en typisk lagreligion". "Livet reglerades genom noggranna förbud och bud. Enligt fariséernas beräkning fanns det sammanlagt 613 bud. Man måste hålla dem alla, om man ville bli delaktig i det kommande riket. Det här ledde till en pedantisk lydnad för paragrafer, moralism. Det avgörande var att hålla bud till det yttre, inre motiv efterfrågades icke."²⁶

Här finns ett klassiskt stereotypt mönster, som man ofta finner i den äldre tyska exegetiska litteraturen. Det är så att säga inte läroboksförfattaren som primärt är ansvarig för feltolkningen.²⁷ Man borde ändå kunna förutsätta, att författaren reflekterar många gånger innan han beskriver en religion på ett så negativt sätt. Som

didaktisk princip borde man också här framhåva läroplanens mål, nämligen att man försöker presentera alla religioner ur deras egna källor, så att deras "representanter kunde godkänna beskrivningen som riktig."²⁸ Stereotypa, missvisande beskrivningar är nuförtiden inte typiska, men utan exegetisk kontroll lever gamla snedvridna presentationer vidare.

I dag ställer exegetisk forskning nämligen krav på en markant revision av toraundervisningen. Att beskriva judendomen som lagreligion är enligt Heikki Räisänen ändå legitimt om man nämligen interpreterar tora vidare ur judendomens hela religionshistoria. Tora borde man översätta med "opastus", "handledning", "Weisung", "guidance". "Däremot är det helt och hållet orätt, att föreställa sig att tora skulle ha betytt ytlig paragrafobservans", påpekar Räisänen.²⁹ Den i Oxford verksamma exegeten E.P. Sanders har karakteriserat de gemensamma dragen för olika versioner av judendom som "förbundsnomism" (covenantal nomism). Exegeterna framhåller, att det första i judendomen är förbundet, som är Guds verk. Efter exodus och förbundet kommer lagen vid Sinai. "Lagen utgör inte grunden för frälsningen, utan dess genomförande; lagen är i stället människans svar i tacksamhet och lydnad för Guds handlande!"³⁰

Det finns både i gymnasiet och i grundskolan ännu läroböcker som ger exempel på de minutiösa talmud-bestämmelser, som skulle ha reglerat fromma judars liv. Här föreligger en diskrepans mellan beskrivning av dekalog och talmudbestämmelser. Dekalogen beskrivs som "livets trafikregler", alltså som positivt skyddande bud medan de talmudiska tolkningarna ofta anförs med negativt förtecken.³¹ Är det rätt att framhålla denna polaritet?

Exegeter påstår nu att synen på de 613 buden som tolkning av tora är totalt missuppfattad. Först och främst är dess bud inte fariséernas idé, utan kan beläggas i själva Bibeln, som då tolkades bokstavligt som Guds ord. Det har visat sig, att siffran 613 (365+248) är ett symboliskt tal. Enligt en gammal tolkning fanns det i människokroppen 248 ben. 613 bud och förbud innebär alltså, "att människan bör lyda Herrens bud varje dag på året med alla sina lemmar".³²

Man borde ytterligare beakta vilken sorts litteratur de talmudiska skrifterna utgör. Talmud berättar om förhållanden, som var viktiga för de skriftlärdas, men utlägger inte nödvändigtvis grunden för den judiska religionen. Och polemiskt framhåller Räisänen, "att talmudbestämmelserna inte ger bättre bild av judendo-

men än vad den ev.kyrkans lag med sin 548 bud och förbud ger av evangelisk tro!"³³

Hur kunde man nu korrigerade de av den stereotypa tolkningen förorsakade felinterpretationerna i pedagogisk praxis? Det dröjer innan läromaterialet revideras.

3. Didaktiska synpunkter på undervisningen om tora

3.1. "Fördomar"

I det följande försöker jag taga ställning till de i den internationella litteraturen föreslagna didaktiska revisionerna inom ramen för kristen religionsundervisning. Såsom vi redan här sett för toraundervisningen med sig många didaktiska problem. Heinz Kremers påstår även om de tyska läroböckerna, att "(d)e flesta skolböckerna är hjälplösa, när de vill beskriva toras (Mitzwot-Gudsordens) betydelse för judarnas tro och liv".³⁴ Och han fortsätter med ett dramatiskt påstående: "Det verkar som om det hos nästan alla religionspedagoger — liksom hos de flesta fackvetenskapsmän, nytestamentliga exegeter och systematiker negativt uttryck skulle förekomma teologiska fördomar. Detta tar sig främst då, när man i samband med den problemorienterade undervisningen berättar om "judisk legalism" (Gesetzlichkeit) "judiskt prestations-tänkande" (jüdisches Leistungsdenken)."³⁵

Jag skulle gärna införa distinktioner inom begreppet fördom och avskilja attityder som kräver etiska avgöranden från oriktigt kunskapsstoff, som behöver fackvetenskapliga korrektiv. Det etiska ansvaret hos lärare vid undervisning om tora berör först och främst de attityder han förmedlar. Läroplanen och läroböckerna avlastar läraren mycket ansvar när det gäller kunskapsfrågor. Han kan alltså säga, att han bara undervisar utgående från sitt läromaterial. Lärarens personliga fördomar kan alltså främst vara attitydmässiga. Hans värdetolkningar utsträcker sig vidare till urvalet av speciella lärostoff.

I läroböckerna är det inte alltid lätt att klarlägga varifrån feltolkningar är att härleda. Det finns tolkningar, som har sitt ursprung i gammal exegetisk tradition. Bristande exegetiska insikter kan i ett sådant fall förorsaka feltolkningar. Dagens "fördom" har en gång varit vetenskapens sista ord. För läroboksförfattaren och läraren finns det ingen annan väg än att följa med vetenskapens diskussion angående de centrala be-

greppen. Vilka de är sett från undervisningens sida borde de sakkunniga inom didaktiken kunna säga. Från religionsdidaktikens sida borde man kunna skärpa medvetenheten för tolkningen av vissa centrala begrepp som tora.

3.2. *Indoktrinering eller konfrontation*

Vatikanens riktlinjer för tillämpningen av dekretet *Nostra Aetate* (1965) ger pastoralteologin och kyrkliga ledare uppgiften att utarbeta "bättre översättningar" av nytestamentliga texter, som skulle t.ex. förhindra den pejorativa missuppfattningen av begreppet farisé.³⁶ Günter Biemer konstaterar, att det ännu "inte finns någon officiell konkret handledning, som skulle leda till förändring av nuvarande praxis inom församlingskateketik, religionsundervisning och framför allt beträffande liturgin."³⁷ Biemer reflekterar här inte närmare över med vilka medel man skulle kunna uppnå detta mål. Här står vi, enligt min mening inför stor principfråga. Det är nämligen inte detsamma att kräva "bättre översättningar" som att konfronteras med problemet och sedan ändra hela sin värdering. I det första fallet låter man den breda allmänheten tro att det inte har skett någon ändring i fråga om den teologiska positionen. Möjligtvis vill man låta kyrkfolket tänka så, men på det sättet fosttras det till omyndighet och osjälvständiga ställningstaganden.

Det andra alternativet skulle vara, att öppet deklarerar sin nedärvda feltolkande position och inleda ett försök till ny tora-förståelse, som skulle ta fasta på de nya teologiska argumenten. Om man däremot bara inlära vissa nya betydelser av tora-begreppet, så finns det risk för, att de gamla emotionella antijudiska attityderna endast tar en annan form. Man kan alltså inte smugla in sådana principiella nya etiska värderingar. Det etiska beslutet kräver insikt och frihet. En annan svår fråga i samband med indoktrinering i detta sammanhang är kyrkans historiska ansvar för antijudaismen. När man talar om en "bättre översättning" försöker man ge intryck av att det endast är fråga om språkkunskap och översättning. Skenbart befriar man sig genom att handla så från nödvändigheten att bekänna sitt ansvar för antijudaismen och därigenom för antisemitismen. Men utan skuldbekännelse finns det ingen väg till en ny värdering. Mot den historiska bakgrund som Holocaust innebär och som vi inte kan förneka, är det viktigt, att påven nu har påtagit sig en aktiv roll i försoningsprocessen

och inte försökt gömma undan de kontroversiella frågorna. Men metodfrågan i undervisningen blir ändå kvar. Frestelsen att apologisera och indoktrinera å ena sidan och konkretisera skuldfrågan på ett anakronistiskt sätt — det har ju alltid förekommit förföljelser — å andra sidan, är undervisningens *Skylla* och *Karybdis*. Mitt emellan dessa faror löper farleden som vi måste försöka finna.

3.3. *Tora som identitetsfråga*

I läroboksundersökningar har man iakttagit, att judendomen och kristendomen ofta presenteras så, att judendomen får utgöra den "mörka bakgrunden mot vilken evangeliets ljus fås att lysa"³⁸... Denna komparativa ställning kommer särskilt till synes i presentationen av Jesu förhållande till lagen. Man framhåller texter som visar hur Jesus bröt mot den judiska lagen (underbrettelser, sabbatsförordningar). I stället för att betona Jesu tillhörighet till det judiska folket och hans lydnad för lagen framhäver man oftast diskontinuiteten och pekar på texter med polemisk anda. Det speciella med Jesus ställs i motsats till judendomens "mörka" sidor. Om man däremot skulle betona kontinuiteten mellan judendom och kristendom i Jesu förkunnelse skulle detta möjligtvis framkalla identitetssvårigheter hos de kristna. I den ekumeniska didaktiken har man kunnat konstatera, att identitetsosäkerheten hör till den reflektionsprocess, som sätter i gång när man börjar jämföra sin egen teologiska position med andras.³⁹ Denna osäkerhet kan man ändå inte ifråna, om man vill nå en balanserad ekumenisk syn på sina teologiska utgångspunkter.

Om man nu vill rekommendera att den judisk-kristna kontinuiteten framhålls i undervisningen, så uppstår därigenom en didaktisk svårighet. Det är nämligen mycket lättare att lära ut kristendomens egenart genom en komparativ framställning där man gör differenserna så skarpa som möjligt än genom en genetiskt genomförd framställning. Man kan tänka sig att många lärare håller fast vid den komparativa stereotypa bilden just därför, att de hoppas därigenom kunna skapa konturer omkring respektive religioner.

Det enda som hjälper här är att fördjupa sina kunskaper i båda religionerna och särskilt i de legitima religionshistoriska och teologiska skillnaderna mellan judendom och kristendom. Endast därigenom kan man nå relevanta insikter i

båda religionerna och deras inbördes relationer. Man borde börja med Jesu person. Där kan man finna både kontinuitet och sådant som är unikt. För att kunna korrigera de stelnade synsätten på Jesu förhållande till lagen behöver man mera exegetiska kunskaper men också historiskt vetande om judendomens senare utveckling.

På denna punkt konvergerar våra didaktiska strävanden med den stora frågan: är en presentation av kristendomen utan antijudaism överhuvudtaget möjlig.⁴⁰ Om man inte kategoriskt vill ta ställning till frågan är det ändå motiverat att minska de kontroversiella frågeställningarna. Karl Johan Illman har påpekat, att bibelforskningen "övertygande (har) visat att en hel del av dessa motsättningar och framför allt det sätt på vilket evangelierna återger dem måste vara resultatet av den polemiska situation som uppstod ca 40- (till) 50 år efter evangeliernas händelser".⁴¹ Och Illman fortsätter: "Det beror på den enkla omständigheten att evangelierna fick sin form vid en tidpunkt då kyrkan och synagogan gick skilda vägar och en häftig polemik fördes från vartdera hållet. Det rör sig här inte om några nya vetenskapliga rön utan om ett historiskt perspektiv, som borde få komma till sin rätt också vid utarbetandet av läroböcker för grundskolan."⁴² Till att börja med implicerar detta rättmätiga krav en bibelsyn, som tar hänsyn till bokens historiska karaktär. För det andra borde läroplanen och läroböckerna granskas ur denna ekumeniska synvinkel. Det finns nämligen formuleringar, som i onödan framprovoceerar bilden av "religionskrig" och antijudaism. Jesu motståndare t.ex. karakteriseras i den gamla läroplanen för den andra klassen som "Jesu fiender".⁴³ Enligt denna föreställning formulerar man ännu i en modern lärobok: "Judiska ledare fruktade, att folket tror mera på Jesus än på dem. Därför vill de döda honom." Och läroboken sammanfattar detta med orden: "Jesu fiender avundades honom".⁴⁴

Jag är medveten om hur svårt det är, att skapa en väl motiverad undervisning och jag medger, att den exegetiska litteraturen ger olika möjligheter — från Käsemann till Sanders — att presentera påskhändelserna, men jag tar avstånd från tanken, att man med begreppet "judiska ledare" avser aktivt hat mot Jesus.⁴⁵ Sannolikt fanns det bland ledarna en bred variation av emotioner från hat till hög uppskattning, låt oss tänka bara på Nikodemus och Josef från Arimataia. Hellre skulle jag peka på oförmågan hos de judiska ledarna, att höra det moraliska kravet i samvetet (i skolan: "hjärtans röst") snarare än

lyda paragrafer. "Jesu motståndare" skulle enligt min mening vara ett neutralare uttryck och ge flera möjligheter att reflektera över olika motiv till motståndet.

Faran finns, att den negativa funktion, som den judiska lagen eventuellt hade i processen mot Jesus präglar hela relationen till tora. Jesu förhållande till lagen beskrives som en ständig konflikt. Heinz Kremers har visat, att det finns skolböcker som utgår från en dylik åsikt.⁴⁶ Han påstår, att orsaken till denna oriktiga förståelse har att göra å ena sidan med den didaktiska modellen, alltså med undervisningens radikala problemorientering, och å andra sidan med den ensidiga exegesen som t.ex. hos Käsemann.⁴⁷

Enligt min mening behöver man ändå inte ge upp vare sig den problemorienterade undervisningsmodellen eller Käsemanns exeGES som sådana. Den problemorienterade undervisningen blir riskabel först när man alltför mycket förenklar vissa komplexa teologiska strukturer. Tolkningen görs då enligt ett antingen — eller schema. En annan fara ligger däri att resultatet lätt blir en ahistorisk presentation när man detaljerat försöker utarbeta alternativa positioner. Det viktigaste är därför, att man fördjupar sig i de faktiska etiska eller historisk-teologiska alternativen i behandlingen av Jesu förhållande till judendomen och speciellt till lagen. Metoden att ställa problem är i och för sig ett av de mest motiverande sätten i undervisningen. Själva problemställningsgreppet borde man inte avskaffa men däremot skulle det gälla att innehållsligt korrigera de ställda alternativen. Under sådana omständigheter är det väl bättre, att man inte problematiserar och förenklar stoffet i läromaterialet utan ger läraren hänvisningar om på vilket sätt och inom vilka ramar det är möjligt att problematisera undervisningen. Problemorienteringen borde hänskjutas från läromaterial till undervisningsplaneringen. Därigenom kunde vi undvika, att läromaterialet traderar gamla problem och föråldrade förenklingar.

På lågstadiet är det svårt att förutsätta nämnvärda exegetiska kunskaper hos läroboksförfattare därför att de sällan har teologiska studier bakom sig. Här ligger naturligtvis ett problem som borde beaktas när man godkänner böcker för skolbruk.

Teologiskt mera bevarandrade författare har däremot svårigheter när det gäller att välja relevanta material ur forskningen. Det behövs alltså en didaktisk regel för hur man skall kombinera alla anförda synpunkter vid planeringen av läromaterialet och undervisningen. Trots att följande

de förslag handlar om toraundervisningen hop-
pas jag att mina synpunkter kan utnyttjas också
när det gäller andra planeringsfrågor inom ra-
men för undervisningen om judendomen, där
det nödvändigt behövs en ekumeniskt ansats.

Sammanfattning: Målsättning för det didaktiska korrektivet

1. På kunskapsnivån behöver vi framhålla kon-
tuiteten mellan tora och kristendom på lik-
nande sätt som GT och NT.
2. Man borde skilja mellan olika sätt att förstå
den judiska lagen samt klarlägga skillnaden
mellan en opolemisk av judar själva företrädd
syn på tora å ena sidan och en polemisk inter-
pretation som t.ex. hos Paulus å andra sidan.
3. Soteriologiskt är det sakligt, att peka på för-
bundet före lagen och betona, att tora inte är det

som kommer först, utan förbundet, Guds aktivi-
tet i förhållande till människan.

4. Vi behöver nyskapande idéer om hur man
kunde kombinera lagens positiva ansats med
Jesu kritik av en dåtida kasuistisk tolkning.
"Älska din nästa — han är som du". (Lev
19,19).
5. Vi behöver en källkritik som hjälper oss att
nä fram till den ursprungliga tora-förståelsen
hos Jesus så att vi inte enbart har den tidshisto-
riskt ur kontroverssituationen framvuxna (jo-
hanneiska) interpretationen att gå till.
6. Jesu samspråk med fariséerna borde vi förstå
i dess kontext som dialektisk fördjupning av lag-
förståelsen och inte som ett förkastande av
lagen.
7. Som nedärvd skuld manar Holocaust till
teologi- och kyrkohistorisk reflektion. Här
måste vi ändå minnas, att skuld känslan också
kan leda till en tvångssituation där man inte
mera reflekterar kritiskt.

NOTER

1. Suomen Kuvalehti 18.4.1986; Adjektivet "ekumenisk"
användes här i en vidare pedagogisk mening, som pekar
på alla de processer som främjar samförstånd inom kris-
tendomen och mellan judendom och kristendom. Jfr.
Kremers 1983, 75. Kremers förstår de kristna och judar-
na "als Ökumene im weiteren Sinne".
2. Fisher 1977, 141; Illman 1986.
3. Fisher 1977, 141.
4. Fisher 1977, 141.
5. Heinonen 1985, 85.
6. Fisher 1977, 141.
7. Ibid.
8. Scholder 1977, 67: "Die Ernennung Pacellis zum Nun-
tius in München im Mai 1917 gehört zu den wichtigsten
Daten des deutschen Katholizismus im 20. Jahrhun-
dert."; Schwaiger 1985, 286: "Bis heute wird Pius XII,
der schwere Vorwurf gemacht, er habe gegen die Greuel
des Hitler-Regimes bis Kriegsende zu wenig entschieden
Stellung genommen, er habe zuviel geschwiegen, wo er
nicht hätte schweigen dürfen. Besonders wird ihm vor-
gehalten, dass er nichts Ernstliches zur Rettung der er-
barmungslos verfolgten und gemordeten Juden unter-
nommen habe. Rolf Hochhuth hat in seinem bösen,
umstrittenen Theaterstück 'Der Stellvertreter Ein christ-
liches Trauerspiel' (1963) diesen Vorwurf massiv erho-
ben, der seither weltweit nachgeschrieben wurde." Ehu-
ru Hochhuths sätt att reducera och personifiera en bred
skala antijudiska och antisemitiska attityder till Pius
XII:s uraktlåtande utgör en stor risiko till feltolkningar,
kan man inte förneka hans framskjutna position i be-
handling av den sk. judefrågan på 30- och 40-talet.
9. Schwaiger 1985, 286.
10. Jfr. Heinonen 1985b, 124, 125.
11. Gritsch 1983, 5-6.
12. Bienert 1982, 195: "Der so hoffnungsstark begonnene
Dialog Luthers mit den Juden ist von Dogmatik und
Kirchenpolitik erstrickt worden. Wie Luther schliesslich
im Interesse landeskirchlichen Ungestörtseins selbst sag-
te, wollte er nicht mehr mit den Juden, sondern nur noch
über die Juden sprechen (Texte 90 und 104).".....
"Dieses letzte Wort Luthers zur Judenfrage zeigt die
ganze Spannweite seines Verhaltens vom üben christ-
licher Liebe und Fürbitte bis zum Nichtdulden und Weg-
treiben." Ibid., 177.
13. Heinonen 1985b, 124-125.
14. Baumann et alii (Hrsg) 1984, 16.
15. Schwaiger 1985, 286.
16. Biemer 1983, 67.
17. Kremers 1983, 52.
18. Heinonen 1985c, 189, 179.
19. Toivanen, Aarne, 10 Jahre LEKKJ-Arbeit. Eröffnungs-
rede der Jahrestagung in Birmingham, England vom
16.-18. April 1986, 1 (icke tryckt).
20. Baumann & al. 1984.
21. Illman 1986, 1.5.
22. Illman 1986, 3f.
23. Ibid.
- 23b. Haikola 1958.
24. Illman 1986, 2.
25. Thurén 1986, 190-191.
26. Räisänen 1986, 18-23, 27, 20; Pihkala et alii 1985, 79.
27. Räisänen 1986, 20.

28. Gymnasiets 1981, 2.
29. Räisänen 1986, 21.
30. Ibid.
31. Jfr. Peruskoulun 1970, 236; Peruskoulun uskonnon 1985, 24; Illman 1986, 14–15, 17; Jfr. Anm. 38; Salminen & Tamminen 1985, 49–50.
32. Räisänen 1986, 21.
33. Ibid., 22.
34. Kremers 1983b, 49.
35. Ibid.
36. Biemer 1983, 67.
37. Ibid.
38. Illman 1986a, 14; Fisher 1977, 145: "In short is jewish history treated only as a passive backwaters of christian history...", Kremers 1983, 39.
39. Heinonen 1984, 28.
40. Heinonen 1985, 88.
41. Illman 1986a, 19.
42. Ibid.
43. Peruskoulun 1970, 236; Jfr. Illman 1986a, 19.
44. Röman & Nöjd 1982, 80.
45. Jfr. Räisänen 1986, 23.
46. Kremers 1983b, 41.
47. Ibid.

BIBLIOGRAFI

- Baumann, A.H.; Mahn, K.; Sæbø, M. (Hrsg.)
 1984 *Luthers Erben und die Juden. Das Verhältnis lutherischer Kirchen Europas zu Juden.* Hannover.
- Biemer, Günther
 1983 *Didaktische Leitsätze zum Lernprozess "Christen-Juden".* Rechenschaft über ein Forschungsprojekt. In: Stöhr M. (Hrsg.) *Judentum im christlichen Religionsunterricht.* Frankfurt.
- Bienert, Martin
 1982 *Luther und die Juden. Ein Quellenbuch mit zeitgenössischen Illustrationen, mit Einführungen und Erläuterungen.* Frankfurt.
- Fisher, Eugen
 1977 *Faith without prejudice. Rebuilding Christian Attitudes toward Judaism.* New York.
- Gritsch, Eric W.
 1983 *Luther and the jews: Toward a judgement of history.* In: Gritsch E.C., Tanenbaum M.H. (Ed.) *Luther and Jews. Lutheran Council in the USA* 1983.
- Gymnasiets
 1981 *Gymnasiets kursformade lärokurs och lärokursplan. Evangelisk-luthersk religion.* Helsingfors.
- Haikola, Lauri
 1958 *Usus legis.* Uppsåla.
- Heinonen, Reijo
 1984 *Vad ekumenisk fostran kan bidra till religionsdidaktiken. Föreningen Lärare i Religionskunskap. Årsbok* 1983. Klippan 1984, 23–31.

- 1985 *Antijudaism och antisemitism i den tyska kyrkokampen. Ett bidrag till ansvarsproblemet i den teologiska judaistiken.* Nordisk judaistik Vol. 6, 1985, 84–93.
- 1985b *Kirkot Kolmannessa valtakuunassa. Teologisk Tidsskrift* 1985, 123–127.
- 1985c *Barmenin tunnustussynodista "Itämietintöön". Kirkkostaistelun perintö Saksan evankelisen kirkon (EKD) turvallisuuspoliittisissa kannanotoissa. Finnska Kyrkohistoriska Samfundets Årsskrift* 75. Valkeakoski 1985, 179–200.
- Illman, Karl-Johan
 1986 *Judar och judendom i kristen religionsundervisning.* Nordisk judaistik, Vol. 7, 1986, 1–6.
- 1986a *Några centrala judiska begrepp i de finlands svenska religionsböckerna för grundskolan.* Nordisk judaistik, Vol. 7, 1985, 7–20.
- Kremers, Heinz
 1983 *Vorschläge für die Darstellung des Judentums im evangelischen Religionsunterricht heute.* In: Stöhr Martin (Hrsg.) *Judentum im christlichen Religionsunterricht.* Frankfurt 1983.
- 1983b *Die wichtigsten Ergebnisse aus der Analyse der gegenwärtigen religionspädagogischen Literatur und die Frage nach den Konsequenzen.* In: Stöhr Martin (Hrsg.) 1983.
- Peruskoulun
 1970 *Peruskoulun opetusuunnitelmakomitean mietintö II. Evankelis-luterilainen uskonto.* Helsinki.
- Peruskoulun uskonnon
 1985 *Peruskoulun uskonnon uusi oppimäärä. Kristillinen kasvatus (Kristen fostran)* 6, 1985, 23–25.
- Pihkala, J.; Peltola, L.; Virta, M.-L.
 1985 *Lukion raamattutieto.* Espoo.
- Räisänen, Heikki
 1986 *Kuamme Jeesuksesta ja juutalaisuudesta. Kristen fostran* 2, 1986, 18–23, 27.
- Röman, Kyllikki; Nöjd, Seija
 1982 *Koulun uskonto* 2. Keuruu.
- Salminen, J.; Tamminen, K.
 1985 *Aikamme uskontokirja* 5. Porvoo.
- Scholder, Klaus
 1977 *Die Kirchen und das Dritte Reich. I. Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918–1934.* Frankfurt.
- Schwaiger, Georg
 1985 *Pius XII.* In: Greschat Martin (Hrsg.) *Das Papstum II. Vom grossen abendländischen Schismen bis zur Gegenwart. Gestalten der Kirchengeschichte.* Bd. 12. Stuttgart.
- Stöhr, Martin (Hrsg.)
 1983 *Judentum im christlichen Religionsunterricht.* Frankfurt.
- Thurén, Jukka
 1986 *Paulus och torah. Reflexion kring Heikki Räisänens arbete Paul and law.* Tübingen 1983. In: *Judendom och kristendom under de första århundradena.* Nordisk patristikerprojekt 1982–1985. Stavanger.